

„tömjénfüst” kritikánkban? Illés sem a tévedés jogát kérdőjelezi meg, hanem annak *rendszerességét* utasítja el. Azt is tudós író módjára — képszerűen: a rossz viták csonkig égve alusznak ki, mint a gyertyák, de a művek fénye elfojthatatlan. S az előbbienél fontosabb ezekre figyelni.

A személyes emlékek és a rendszerező erő, meg az önmagára kimért feladat egysége, egyensúlya biztosítja Illés Endre mozaikjainak, dokumentum-tanulmányainak *irodalomtörténeti* értékét. Aligha szükséges külön bizonygatni, hogy a Tamási Áron-leveleknek mekkora a forrásértéke, s azt sem, hogy a Nyugat nagyjainak arcképehez nélkülözhetetlen mozaikokat tett közzé. Ki kell emelni azt a legandoszlato nézőpontot, ahogyan Osvát Ernőről írt Ady prózai írásainak kritikai kötetei ürügyén. Lehet — amint egyik méltatója megjegyezte —, hogy az *Egy legenda csücske* „érzelmi alapfoka” más, nem olyan, mint a többi írásé, hogy kíméletlen, *de* nem Osvát ellen az, hanem Ady, Schöpflin Aladár *igazdért*.

A *só íze* kötetel Illés Endre ismételten bizonyosságát adta annak, hogy az élet és irodalom, kritika és művek, irodalomtörténet és emlékezés közé nem elválasztó kötőszavakat, hanem egyelőségjelet kell tenni. Mert a mozaik-technika nem zárja ki az olvasmányosságot s a kíméletlen ítéletet, de a történetiség elvét sem. Csak, úgy kell ötvözni mindezt, ahogyan Illés Endre tette!

LACZKÓ ANDRÁS

EGY IFJÚ NEMZET CÍMERÉRŐL

SÖTÉR ISTVÁN: *A SAS ÉS A SERLEG*

(Akadémiai, 1975.)

Az európai nemzetek és kultúrák viszonylag új képződmények. Az emberiség évezredek történelméből az a párszáz év, amit szellemi érték és hagyomány szempontjából számontartanak az újabb kori nemzetek, csak a kezdeményezésekről, „ifjúkori” almokról és tervekről adhat hírt és tanúságot. Az egyetemes kultúrtörténet polgárosodásnak nevezi ezt a fiatal, mégis komplex jelenséget, a 19. században kialakuló, újkori, polgári nemzetek megszületését, tudományos szervezetét, gazdasági életének átszervezését, intézmények megalapítását, működtetését, a társadalmi életnek és a kulturális életnek a szisztematikussá újjászervezését, illetve felépítését, állandó újraélesztését. Ma már sokmindent ismerünk ennek a polgári átalakulásnak a társadalmi és egyéni összetevőiről, okairól. A történelem-

tudomány felkutatta, leírta a forradalmi és reformista módszereket, a kizáró és egymást hasznosan kiegészítő harcot és munkát, a közösségre vonatkozó, irányuló egyéni és kollektív küzdelmeket. A polgári történelemmel új történet kezdődik az emberiség életében. A régi népek elhaltak, vagy „előregedtek”, utódaik semmilyen kegyelete sem tudja többé fenntartani eszményeiket, szép, tökéletes egésznek ható szellemvilágukat, mitológiáikat. A feudális tagozódás, a rendiség keretei és díszletei még alkalmas az elvont, már nem életet tükröző szertartások, kultuszok kultikus megőrzésére, a „polgári nemzet” azonban túlságosan fiatal, kialakultalan, szabálytalan, kócosan rendetlen, egyszerre romboló és építő, okosan vagy dacosan tiszteletlen a múlttal szemben. Régi és új, egyetemes és nemzeti, egyszerű és bonyolult összeolvadása, de különösen tudatos, eltervezett összekapcsolása még hosszú évek küzdelmének, tapasztalatainak, elszenvedett kudarcainak és megsegényült tévedéseinek lesz eredménye.

Sőtér István a polgárosodás szellemi mozgalmainak, művészi és irodalmi ábrázolásának kutatója, szakértő, tudós magyarázója, monográfiaikat és tanulmányokat írt már erről a korról. Minden művében nemes szenvedéllyel, szinte gyengéd szeretettel foglalkozik ennek az új nemzetteremtésnek, országépítésnek a gondjaival, ünnepléses és köznapi jeleneivel. A nemzet és haladás, romantika és realizmus, az ember és a mű összefüggése, egymást feltételezése ezeknek az írásoknak a világgépe és főgondolata. Sőtér jól tudja, hogy a történelem objektív folyamat, de már régóta elemzi differenciáltan és árnyaltan jellem és kor, ember és valóság okozati viszonyát, ismeri a szándékok, eszmék, ideológiák jelentőségét a történelem alakulásában. Ezért vonzzák őt a nagy reformkori egyéniségek, a polgárosodás úttörői, alkotók, politikusok és köznapi munkások, a társadalom szorgos, de nélkülözhetetlen kismesterei is.

A 19. század kora, történelmi és társadalmi mozgalmi, tudományi és művészeti különösen alkalmas ennek a komplexitásnak, az egyéniség és közösség kapcsolatának vizsgálatára. Az új társadalmilag megformált igénye és építése sokoldalú, különlegesen képzett embereket követelt. A reformereket a politikában, a mérnököket az építésben, nagyformátumú, nemzetnevelő „pedagógusokat”, gyógyító orvosokat, álmodni és hinni tanító írókat és művészeket. Az egészséges szellem és test ápolásának görög-római hagyományaihoz térhetett csak vissza ez az ifjúságban és szépségben hívó, új társadalom. A Széchenyi megálmodta „kiművelt emberfő” a polgári haladásnak, a magyar reformkornak az ideálja. Sőtér lelkesen és büszkén mélyül el a kor kiemelkedő alakjainak életrajzában, ifjúi elképzeléseik és álmaik, lázas tevékenységük és küzdelmeik bemutatásában. Emlék-művet emel egy ifjú nemzetnek, hősi kornak, amelyben hihetetlenül sok akaraterő és jellem kovácsolódott ki, szövetkezett közös, alkotó

munkára. Nagy munkáiban nemcsak a történelmi folyamatokat ábrázolja, nemcsak a törvényszerű összefüggéseket láttatja, hanem megfesti az ifjú Magyarország allegorikus szellemét, egy megejtő történelem vonzó arcképsora tekint ránk e könyvnek lapjairól. Amikor *Akadémiai arcképek* alcímet viselő könyvét forgatjuk ezért tűnik úgy, mintha ismerős, már egyszer olvasott könyvet vettünk volna kezünkbe. Pedig a reformkor szellemi galériája még soha, senkinél nem volt ilyen teljes, a koncepció, „tárlatvezetés” ennyire átgondolt, értő, a mával összehangolt, allegórikusan a jelenre is utaló, mint Sötérnél. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 150. évfordulójára kiadott arcképsorozata mégsem egyszerű képkiallítás csupán. Nem szokványos ünnepi megemlékezés, és főképpen nem az akadémikus kötelező tiszteletadása ez a könyv nagy elődei előtt.

A cím, *A sas és a serleg*, az esszék legkomolyabb hagyományait felidézőn a mű alapeszméjét, sőt, talán nem hangzik ez dagályosnak, a téma ürügyén felvázolt tudományos módszert és történetfilozófiát is magában foglal. Az Akadémiát jelentő allegorikus festményből, amit Széchenyi, Ender bécsi festőnél rendelt és az Akadémiának ajándékozott, ezt a két allegorikus jelképet, a sas és a serleg motívumait emelte ki Sötér István. Nem ötletszerűen. A két motívum jelentéstartalma alkalmas arra, hogy a magyar tudomány mésfél évszázad alkotóinak és alkotásainak elkötelezetten társadalmi, nemzetépítő, népet, emberiséget szolgálni akaró, a mindennapok életébe illeszkedő közösségét hangsúlyozza. Van valami felemelően jelképes abban, hogy a nemzeti tudat első, merész gondolatai közé tartozott az Akadémia megteremtése, a tudomány „kertjének” felvirágoztatása és művelése. Csak szabad nemzet, csak szabad szellem képes ilyen önérzetet sugárzó vállalkozásra. Az ifjúság tudásvágya és mindenre kiterjedő önbizalma lehet csak ennyire mérhetetlen, a legmagasabb csúcokat ostromló, mindenre elszánt. Ez a reformkori akadémia a fiatal Magyarország nevelő iskolája volt. Nemcsak a szó általános értelmében vett tudós társaság, hanem az egyformán gondolkodó, művelt emberek közössége, a szellemi „arisztokrácia” pártja a rendi arisztokráciával szemben. Önmegismerést, történelmi tudatot és a társadalmi összefüggések megértését tanulták ebben az „iskolában” egymástól, az akadémiai felolvasóületeken, kiadványokból, vitákból. Az Akadémia a nemzeti tudás, szellem kialakítását tartotta elsődleges, fontos feladatának. A kor aktuális politikai feladata volt ez. Nem a természettudomány kiszorítását akarta ezzel a programmal elérni. Az akadémiai klasszikus, ókori mintáit tartották szemük előtt ezek a filozófáló, politizáló, építő ifjak. Céljuk igen-igen elvont, sőt, allegorikus volt: a szellem ápolása, az emberi test és értelem kiművelése. Ez az általános, elvont program nem tagadta sohasem, csupán a kor szellemének,

„filozófiájának” megfelelően, alárendelte a szaktudományokat — a humán szaktudást is — egyfajta abszolútumnak, isteni mindentudásnak, szellemnek. A nyelvművelés hangsúlya sem volt egyéb, mint az eszközök megteremtésének gondja, a kifejezés, közlés csiszolásának előfeltétele, és annak a természetes politikai programnak a követése, amely voltaképpen az Akadémiát létrehozta. Nem osztrák-magyar, nem egyetemes, kozmopolita társaságot akartak maguknak, hanem magyar nyelvű, nemzeti eszmeiségű Akadémiát, az egyetemes, emberi kultúra, emberi értelem magyarországi bázisát, klubját; újra csak pátoz nélkül kell értenünk, a kor romantikus felfogásában, kifejezési nyelvén, az emberi értelem nemzeti templomát kezdték el felépíteni. A jelképek nyelvén mondva: ez volt a reformnemzedék első „klasszicizáló” középülete, amely egyszerre valamilyen új intézmény, és a „társaság”, azaz a társadalom egy rétegének otthona, gyülekezőhelye is.

Sőtér ezt a reformkori és múlt századi akadémiát ismerteti számonkora a legvonzóbban. Megérti és mentgeti a körülötte zajló viták, érzékenységek miatt. Hozzászól a két Széchenyi-nyilatkozat, illetve program közötti különbség értelmezéséhez, bizonyítja, hogy a nemzeti tudomány e székhelye soha nem lehetett beszűkült nacionalista, mindig nyitott volt az újra és képes a fejlődésre. Hiszen a későbbi években „befogadta” a természettudományokat is, sőt, volt egy erős, majdnem egyoldalú pozitivista korszaka is, a kiegyezést követő évtizedekben. Sőtér tapintatos, türelmesen érvelő történeti elemzésére főképpen a mai félrehallások miatt volt szükség, a ma kiélezett értetlenségek miatt. Az „arcképekben” éppen azt a Széchenyit igazolja, aki a nemzeti nyelv és szellem nagyon is körültekintő, szinte mindenre kiterjedő, alapvető távlati programját fogalmazta meg. A különlegesen „kiművelt emberfő”, a nagy tudós egyéniség, jelentős alkotás és tudományos eredmény feltétlenül helyet kap a nemzet szellemének otthonában. Nem szabad konjunkturális szempontoknak alávetni ezt az eszményi alapszabályt. A valóságos nemzeti feladatokkal egybecsengő új tudomány, vagy új eredmény előtt mindenkor nyitva állnak a kapuk, az egyoldalúság rövid, pozitivista korszaka inkább csak elrettentő epizód volt.

A magyar tudományosság eszményi, reformer-hősei nem voltak egyoldalúak. Rendelkeztek korszerű természettudományos műveltséggel, némelyikük, mint Toldy Ferenc, ilyen diplomával tért át az irodalom aktív munkásainak táborába, mások, mint Eötvös József, Szalay László, Szász Károly, Trefort Ágoston, Greguss Ágost, az európai módszerekkel ismerkedve kombinálták a humánium napi feladatait az induktivitással is igazolható, a korban egyedül egzaktnak tűnő eljárással. Sőtér könyvének talán legkitűnőbb része ez a tudománytörténetileg is végleges megoldásokat nyújtó fejezet. A felsza-

badulás utáni időszak tudós portréinak jelentős részét ez a könyv festi meg először. Sőtér irigylésre méltó, mesteri protrékat rajzol. Mind-mind a jellemkép találat, és mindet az epigramma tömör szigorúsága jellemzi. Imponáló műveltség, friss szemű tájékozódás, végtelen érdeklődés fűzi őt kortársaihoz, idősebb és fiatalabb tudós társaihoz. Sőtér arcképsorozatából kialakul a mai valóság szellemi élete is, felvázolta a legújabb történelmünk felismeréseit, a gondolatok és művészetek közös vonásait, az egymás felé közeledés kétoldalú kísérleteit. Manapság sokat beszélnek a két kultúráról, az egységes világkép megteremtésének szükségességéről. Sőtér könyve lenyűgözően tárja fel, konkrét tézisekkel, tudományos elméletekkel és törekvésekkel jellemzi is ennek az egységesülésnek az akart vagy akaratlan megvalósulását. Az egység több évtizedes kívánsága már tulajdonképpen több évtizede létező valóság, az formálódott Lukács György szociológiájában, Molnár Erik és mások történetfilozófiájában, Novobáczy tér-elméletében, Fejér Lipót matematikai iskolájában, a szaktudományok konkrétan elemzett nagy alakjainak munkásságában, zene és matematika, matematika és irodalom „logikai” módszereinek közelítéseiben, Bartók és Kodály korábban indult, de ma is elevenen ható, példaként élő zenekutatási-zenefejlesztési koncepciójában.

Az „akadémiai arcképeket” avatott mester készítette. Egy sokoldalú pályatárs, akadémikus, aki Széchenyi, Eötvös, Arany akadémiajának hagyományait és céljait is őrzi. A mai Akadémia méltó az allegóriában fogalmazott célokhoz, eszményi „címeréhez”. Hébe, az Ifjúság istennőjének kiváltsága, hogy az istenek italát, a halhatatlanná tevő nektárt felkínálhassa Zeusznak, aki sas képében hajol a kehelyre. Hébe az ifjú nemzet is, hiszen pajzsán Attilának hódol X. Leo pápa, és Pallas Athéné emeli fel Hunnia arcáról a fátyolt, mintegy jelképezve az Akadémia eredeti programját: az egyetemes kultúra örökségével gazdagítani a nemzeti szellemet. A kissé bonyolult, „borús” kép, mint minden allegória a történelmi feladatok és törvényszerűségek megértésével világosodik meg. A mai nemzet ma is Hébeként, az ifjúság nemtőjének képében ábrázolható, fiatal, tartósvágyó, magas, isteni céloknak szolgál, vállalja az emberiséghez tartozás Pallas-jelképét, a történelmet, a harcot, de a kötelező meghódolást is a magasabb rendű, eszmei érdekek előtt. Sőtér István arcképei kutatásra ösztönző, pedagógiai célzatú életrajzok. Jó lenne, ha a Kiadó e könyv fényképekkel illusztrált változatát második kiadásban is megjelentetné.

MEZEI JÓZSEF

(16)